

КЛАСИФІКАЦІЯ РІЧКОВИХ ЛАНДШАФТНО-ТЕХНІЧНИХ СИСТЕМ

Класифікація річкових ландшафтно-технічних систем (РЛТчС) означає їх поділ на групи за однією ознакою, яка є найбільш суттєвою в структурі комплексу, або важливою для практичного використання. Таких класифікацій може бути багато. У цій статті запропоновані деякі з можливих класифікацій, які будуть використані при подальшому дослідженні РЛТчС. За основу розробки класифікацій взято ідеї Ф. М. Мількова [2], Г.І. Денисика [1] та Ю.В. Яцентюка [3], скореговані та доповнені автором відповідно до специфіки досліджень.

1. Класифікація річкових ландшафтно-технічних систем за типом інженерно-технічної споруди. Цей поділ враховує провідну роль активної інженерно-технічної споруди, діяльність якої зумовила зміну фонового річкового ландшафту. До таких РЛТчС відносяться:

- *гідроенергетичні РЛТчС* (гідроелектростанції);
- *млинарські РЛТчС* (млини);
- *млинарсько-гідроенергетичні РЛТчС* (комплекс ГЕС та млинів);
- *водосховищні РЛТчС* (водосховища);
- *ставкові РЛТчС* (ставки);
- *РЛТчС каналів* (спрямлені річища, дериваційні канали, меліоративні канали);
- *опорні РЛТчС* (мости, трубопроводи);
- *дамбові РЛТчС* (дамби).

Для цієї теми дослідження така класифікація є найбільш доречною, оскільки будівництво інженерно-технічних споруд стало головним чинником трансформації долиннорічкових ландшафтів. Тому при майбутньому написанні роботи ця класифікація була взята як основна.

2. Класифікація річкових ландшафтно-технічних систем за змістом або за видом господарської діяльності враховує найбільш важливі відмінності в структурі антропогенних ландшафтів. Серед таких РЛТчС виділені:

- *водогосподарські РЛТчС* (водосховища, ставки, канали);
- *сільськогосподарські РЛТчС* (зрошувальні поля).
- *промислові РЛТчС* (гідроелектростанції, млини).
- *селитебні РЛТчС* (руслові острови під селитебною забудовою, захисні дамби в межах населених пунктів).
- *рекреаційні РЛТчС* (руслові острови під пляжами, річкові фонтани).
- *дорожні РЛТчС* (мости, трубопроводи).
- *белігеративні РЛТчС* (фортеці, городища, оборонні вали).

3. Класифікація річкових ландшафтно-технічних систем за тривалістю існування та ступенем саморегулювання. Важливою ознакою як натуральних, так і антропогенних ландшафтів є їх тривалість існування. Натуральні ландшафти знаходяться у безперервному розвитку, мають свій «вік» існування, однак зміни в них відбуваються поступово. Тому більшість таких ландшафтів відносяться до категорії довговічних. На відміну від натуральних ландшафтів, більшість ландшафтно-технічних систем не здатні до саморегулювання. У зв'язку з цим вони мають короткий час існування і людині необхідно постійно підтримувати їх у оптимальному стані [2]. За тривалістю існування річкові ландшафтно-технічні системи поділяються на три групи:

- *короткочасові регульовані РЛТчС*, існування яких постійно підтримується спеціальними агротехнічними заходами. До них належать зрошувальні поля з підвідними іригаційними каналами в заплавах річок. Функціонування таких РЛТчС обмежується терміном від кількох тижнів до кількох місяців. Без постійного водозабезпечення, ремонту технічних засобів, чистки каналів, поля припиняють своє функціонування, рослинний покрив відмирає, а ґрунт втрачає родючі властивості;
- *багаторічні, частково регульовані РЛТчС* функціонують від 10 років і більше. Головною умовою існування є періодична підтримка їх ландшафтно-технічної структури в дієздатному стані. Прикладом цієї групи РЛТчС є водосховища, ставки та канали. Якщо не застосовувати заходів проти замулення та заростання водно-болотною рослинністю, відбувається сукцесія і формується власне антропогенний річковий ландшафт. Селитебні ландшафти в межах руслових островів з відповідною забудовою або культурними насадженнями, без підтримки техногенного покриву та регулярного догляду за рослинністю, занепадають і змінюють свою структуру;
- *довговічні саморегульовані РЛТчС* можуть існувати тривалий час (до кількох століть) без втручання людини. До таких ландшафтів відносяться протипаводкові дамби уздовж берегів річок. Ще до середини ХХ ст., коли річковий стік не був так зарегульований водосховищами і повені відбувалися щороку, такі РЛТчС можна було віднести до другої групи. Зараз – це, укріплені залізобетонним матеріалом та зарослі лучно-злаковою та деревною рослинністю, вали значної протяжності. До цієї ж групи належать унікальні мостові ландшафтно-техногенні системи в річищі Влтави (Прага, Чехія). Карлів міст, збудований з пісковиків у 1380 р. [4], функціонує й зараз, незважаючи на щорічні повені.

4. Класифікація річкових ландшафтно-технічних систем за ступенем господарської цінності. Для народного господарства важливе значення має ефективне функціонування будь-якого ландшафтного комплексу, яке може приносити користь суспільству. За таким критерієм РЛТчС поділяються на дві групи:

- *культурні (конструктивні) РЛТчС* – зазвичай прямі, регульовані людиною антропогенні комплекси, які постійно підтримуються в оптимальному стані для виконання певних господарських, естетичних або інших функцій [2]. До таких РЛТчС відносяться діючі гідроелектростанції, водосховища, ставки, зрошувальні канали тощо. Руслові острови в межах великих населених пунктів (Сіте у річищі Сени, Манхеттен – Гудзону, Васильєвський – Неви, Труханів острів – Дніпра), які зайняті під селитебною забудовою та пляжами, лісопарками й призначені для проживання або відпочинку – яскравий приклад культурних РЛТчС;
- *акультурні РЛТчС* – це занедбані культурні ландшафтні комплекси. Вони сформувалися внаслідок втрати контролю людини над технічним блоком. До таких РЛТчС відносяться спущені заболочені водосховища або ставки, зруйновані дамби, обмілілі та зарослі меліоративні канали тощо. На території України особливо багато таких акультурних РЛТчС, як млини та малі гідроелектростанції. З другої половини ХХ ст., після введення в експлуатацію потужних гідроелектростанцій, малі ГЕС перестали використовувати й вони поступово занепадають.

5. Класифікація річкових ландшафтно-технічних систем за ступенем контролю. Контроль людини над технічним блоком ЛТчС відіграє вирішальну роль у її існуванні та переході з однієї категорії в іншу. Важко оцінити значення контролю над ЛТчС. Це можна зрозуміти лише після виникнення катастроф різного характеру. За контрольованістю РЛТчС бувають:

- *контрольовані РЛТчС* постійно перебувають під контролем людини. Це діючі гідроелектростанції, зрошувальні поля, річкові фонтани тощо.
- *епізодично контрольовані РЛТчС*. Технічний блок таких систем час від часу перебуває під контролем для підтримки її нормального функціонування. Серед таких РЛТчС: мости, дамби, дорожні насипи у межах заплав.
- *неконтрольовані РЛТчС* – системи повністю позбавлені контролю над технічним блоком, що призводить до саморуйнування. До таких РЛТчС відносяться болота та водойми у днищах заплавних кар'єрів, спущені водосховища, зарослі ставки тощо.

Список використаних джерел

1. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України : монографія / Денисик Г. І. – Вінниця : Арбат, 1998. – 292 с.
2. Мильков Ф. Н. Человек и ландшафты. Очерки антропогенного ландшафтоведения / Мильков Ф. Н. – М. : Мысль, 1973. – 224 с.
3. Яцентюк Ю. В. Ландшафтно-технічні системи міст центрального лісостепу України (на прикладі міста Вінниці) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.11 «Констр. географія і рац. використання прир. ресурсів» / Ю. В. Яцентюк. – К., 2004. – 19 с.
4. Fischer J. Pražske mosty : [monografická publikace] / Jan Fischer. – Praha : Academia, 1985. – 220 s.